

НАВЧАЛЬНА І РОЗВИВАЛЬНА КНИГА: СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ

Гурлева Тетяна Степанівна (м. Київ, Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6518-5216>

У світлі сучасної гуманістичної парадигми пропонуються шляхи удосконалення навчальної і розвивальної книги з огляду на новітні зміни у контексті прямого і особливо дистанційного спілкування з дітьми і молоддю. Описані умови такого читання друкованого, а також електронного тексту, яке забезпечує розуміння змісту прочитаного, а також здатність читача протистояти медіаманіпуляціям.

Ключові слова: гуманізм, діалогічне спілкування, книга, медіаманіпуляції, навчання, писемне мовлення, розвиток.

In the light of modern humanistic paradigm, the ways of improvement of educational and developing books are presented which are based on the latest changes in the communication with children and youth in person and especially distantly. The article illustrates the conditions of reading a printed and electronic text in a way that provides both understanding of it and the reader's ability to resist manipulations in the media.

Keywords: *humanism, dialogue-based communication, book, manipulations in the media, learning, written communication, development.*

Актуальність. У контексті сучасних змін у світі в цілому, а також в соціально-політичному та економічному житті України, актуальним є переосмислення способів комунікації між учасниками освітнього процесу. Інструментом передачі знань, досвіду нинішнього покоління українців і минулих надбань громадян різних культурних прошарків суспільства була і залишається книга.

Навчальна, розвивальна, художня, розважальна, організуюча тощо книга – це передусім текст, який описує, змальовує, передає, демонструє, а також спонукає і закликає читача не тільки до розмірковувань, але й планування і конструювання свого життя, до конкретних дій.

З позицій гуманізму, гуманістичної педагогіки і психології перед наукою і практикою стоїть завдання виховання і самовиховання людини, яка є суб'єктом свого і суспільного життя, у тому числі рівноправним суб'єктом міжособистісного спілкування, яке відбувається як напряду, у живому спілкуванні, так і опосередковано – через ЗМІ, Інтернет, телефон тощо. На сьогодні величезного значення набуває змістове наповнення книги, а також використання засобів передачі змісту для правильного розуміння текстів, їх впливу на особистісний розвиток і саморозвиток дитини, школяра, студента.

У працях сучасних вчених підкреслюється значення діалогу в міжособистісному спілкуванні напряду, а також через текст, у творчому розвитку і саморозвитку особистостей. Адже саме у діалозі відбувається трансляція і обмін готовими, раніше створеними внутрішніми смислами, а також залучення людей до процесу спільного смислотворення, що змінює учасників комунікативного процесу, їхній світогляд, ставлення до життя і один до одного (Крутій Ю.М., Маковецький М.С., Михальчук Н.О., Смульсон М.Л., Чепелева Н.В. та ін.).

Метою даної статті є обговорення особливостей і перспектив розвитку сучасної навчальної та розвивальної книги в складних умовах життя.

Виклад основного матеріалу. Поширення інформаційних технологій, а також карантинні обмеження під час пандемії коронавірусу, широке залучення дітей і підлітків, а також молоді до електронних носіїв інформації створює і надалі підвищує небезпеку безконтрольного отримання інформації з різних питань, а також становить загрозу деструктивного маніпулятивного впливу на свідомість дітей, підлітків, юнаків та інших верств населення [1]. Наразі, актуальною є активізація освітньо-інформаційної кампанії щодо значення процесу читання для розвитку і саморозвитку особистості, починаючи з ранніх років життя (коли слухання казки, наприклад, вже стимулює у дитини інтерес до самостійного читання).

Текст як одиниця писемного мовлення. Серед основних компетентностей, які «повинні бути освоєними молодими європейцями»,

вважається «компетенція, що відноситься до володіння усною і писемною комунікацією, які особливо важливі для роботи і соціального життя» [4, с. 49]. Універсальним засобом спілкування людей є писемне мовлення (Андрієвська В.В., Литовський В.Ф., Максименко С.Д., Російчук Т.А. та ін.). Це може бути стаття, газетний текст, лист чи будь-який документ (Баранчик Д. Х.). У такій формі комунікації, як писемне мовлення значною мірою зростає потреба з розвитком технічного прогресу, а саме з появою комп'ютерних технологій (Прищепа О.Ю.).

До писемного мовлення як особливої форми спілкування, зазначає Прищепа О.Ю., готують вже дошкільнят, що можливо при врахуванні особливостей дітей цього віку (за Виготським Л.С.). Виділяють компоненти психологічної готовності дошкільників до оволодіння писемним мовленням, це: 1) мотиви опанування ними читанням і письмом; 2) усвідомлення диференційованого сприймання і розуміння дошкільниками прочитаного тексту і уміння висловити свої думки про зміст прочитаного в усній формі і доступними графічними знаками; 3) сформованість знаково-символічної функції мислення. Практичні дослідження засвідчують, існують резервні можливості ефективної підготовки дітей 6-річного віку до писемного мовлення: серед них – створення активного навчального середовища у вигляді розвивального навчання, гуманного ставлення дорослих до результатів діяльності дітей [5].

Ймовірно, що підготовка дітей, зокрема 6-ти років, до писемного мовлення, робить більш старших дітей, а далі – дорослих людей, здатними більш свідомо сприймати текст, розуміти і правильно інтерпретувати його, а також вловлювати прийоми, які автор тексту (умисно чи неумисно) використовує при написанні тексту і які діють на читача деструктивно. А навчальне середовище і активна участь дорослих допомагають дитині успішно оволодівати навичками як оволодіння писемним мовленням самому, так і розуміти мову іншого, у нашому випадку – автора навчального (а також і будь-якого друкованого чи електронного) тексту.

Активна пропаганда і залучення дітей і молоді до читання «живої», паперової, книжки. Така книжка є контрольованою і передбачуваною, на відміну від загалом неконтрольованого медіапростору. Навчальна, а також художня література має бути сучасною, відповідати актуальним потребам і запитам, принципу «провідної діяльності», за Виготським Л.С. і Ельконіним Д.Б., відповідати «зоні найближчого розвитку» (Виготський Л.С.). А також використовувати сучасні тенденції (реалії) і концепції психологічного розвитку і навчання людей різних вікових груп.

Жива, паперова книжка має можливості позитивно, безпосередньо через органи чуття (передусім – через зір, дотик, нюх) впливати на дитину. Слід підтримувати діяльність видавництв паперової навчальної, художньої, мистецької тощо книги, розповсюдження її у дитячі садочки, школи, вищі навчальні заклади. Забезпечення покращення дизайну і змістового наповнення книги, щоб вона за своїм зовнішнім оформленням і смисловим наповненням ставала більш цікавою, актуальною і корисною для потенційного читача.

Читання будь-якої навчальної і розвивальної книги має бути зрозумілим. Це особливо важливо за умови масштабної цінносно-смислової дезорієнтації населення, зокрема дітей і юнацтва, що відбувається за рахунок того, що тексти книжок не завжди схиляють до розуміння, інтерпретації, свідомого осмислення змісту. Згадаємо, у працях вчених (Костюк Г. С. , Леонт'єв О.О., Синиця І.О. , Рубінштейн С.Л., Чепелева Н.В. та ін.) зазначено, що розуміння тексту являє собою складну мисленнєву діяльність, яка включає в себе аналіз – виділення у тексті інформативно значущих елементів, і синтез – об'єднання їх у єдине ціле. Відсутність синтезу свідчить про нерозуміння, і, навпаки, розуміння тексту виникає у той момент, коли здійснюється синтез.

Спостереження за процесом навчання за допомогою книги показали, що тексти з різних предметів (математики, фізики, історії тощо) бувають незрозумілими для читача, містять інформацію, або таку, яке не відповідає віку школяра, або викладена нелогічно, непослідовно, з порушеннями логічно наслідкового зв'язку тощо. У даному випадку доцільно долучати спеціальні

комісії до аналізу підручників, довідкової та іншої навчальної літератури на предмет розуміння її читачами, для яких ці книжки призначені. Вирішальне значення в цьому має відігравати фахова думка спеціалістів – науковців з вікової і педагогічної, медичної психології, педагогів, вчених-лінгвістів.

Суб'єкт-суб'єктне спілкування через текст. Зміст книг часто-густо копіює суб'єкт-об'єктний підхід до читача. Натомість бажано втілювати суб'єкт-суб'єктний підхід, в основі якого лежить діалог. Тому варто розробити логіку написання підручників, учбових і розвивальних книг (Правила написання), які забезпечуватимуть розуміння тексту, стимулюватимуть діалог між читачем і автором тексту (або текстом), діалог читача з самим собою, що розвиває особистість, формує її ціннісно-смыслову сферу, розширює світогляд, зміцнює суб'єктність.

Діалогічний текст є не тільки інформативний, а має розвивальну функцію. Натомість маніпулятивний текст не сприяє розвитку особистості (Чепелева Н.В.). Тому бажано було б розробити систему і програми навчання вчителів, викладачів щодо діалогічній взаємодії з учнями, студентами та іншими людьми, які користуються навчальними книгами, щоб допомогти їм розуміти зміст, мати бажання розмірковувати над інформацією, при цьому підвищувати свої знання і здатність до саморозвитку.

Пряма мова – як умова здійснення діалогу через текст. Як має здійснюватись спілкування через текст, аби те, що прагне донести автор, було зрозумілим читачеві, виконував виховуючу, розвивальну роль, був цікавим і корисним для читача звичайної паперової книжки, а також для споживача медіаінформації?

Друкований текст в ЗМІ, буквенний текст із Інтернет-джерел є формою писемного мовлення, але часто, зазначає Дацишин Х.П., містить фрагменти прямого усного спілкування, відтворені писемними засобами. Це може бути діалог між журналістом і експертом або героєм публікації, коментар, професійна дискусія тощо, між автором, героєм журналістського матеріалу і аудиторією. Друковані медіатексти, оприлюднені в газетах, журналах та

інтернет-виданнях, характеризуються відокремленням відмовця у часі та просторі, що може призвести до труднощів у декодуванні інформації. Важливо, щоб журналісти друкованих та онлайн-ЗМІ усвідомлювали відмінності між усним та писемним мовленням і шукали шляхи для якнайкращої передачі вербальної та невербальної інформації. «Пряма мова робить друкований медіатекст живим, динамічним, поліфонічним», – зазначає дослідниця [2].

Це підкріплює думку про те, що писемному мовленню, як і усному, треба вчити з дитячого віку, щоб і той, хто створює тексти, і той, хто їх читає, розуміли один одного і взаємно збагачувались від такого спілкування.

Популяризація книжок різної полярності з пріоритетом на позитивні, конструктивні, життєствердні, розвивальні. Останнім часом соціальні мережі переобтяжені депресивною інформацією, яка здатна посилювати прояви посттравматичного стресового розладу. Така інформація певною мірою відображає реалії сьогодення, але не стимулює розвиток і саморозвиток особистості. Має витримуватись баланс між позитивною, оптимістичною літературою і такою, яка висвічує актуальні процеси у суспільстві, певні зміни у свідомості, культурі тощо, а тим більш яка здатна ввести в депресію, навіяти страхи, сумніви у завтрашньому дні. У школі і вдома дорослі мають пропонувати позитивно орієнтовані книжки, аби дозувати доступ до вихованців інформації, часто деструктивної і руйнівної – з соціальних мереж і Інтернет.

Підвищувати медійну грамотність та навчання інфогієні дітей і підлітків. В часи інформаційної агресії, розповсюдження інформаційних вірусів, збільшення ризику інформаційної небезпеки, громадяни мають підвищувати власну медійну грамотність, вміти протистояти ворожим, маніпулятивним впливам сучасного медіапростору. На сьогодні важливим вважається вміння людини будь-якого віку читати тексти з мінімальною загрозою для свого психологічного благополуччя. *Підвищення медійної грамотності і інфогієни сучасного українця – активного споживача*

медіаінформації – має здійснюватись обов'язково в поєднанні з розвитком і саморозвитком суб'єктних якостей особистості, що забезпечуватиме результативність освітньо-розвивальних програм з цього спрямування.

Наразі у цілому має місце роз'єднання цих двох площин – а) розвитку освітнього рівня з медіаграмотності (інформаційна робота щодо основ медійної комунікації, загроз і пасток медійного простору) і – б) виховання, розвиток і саморозвиток якостей особистості, яка здатна до критичного мислення, до активного протистояння медіаманіпуляціям. Для досягнення цієї мети доцільно створювати освітні програми для школярів, студентів, а також людей старшого віку. Мають бути скоординовані зусилля вчених психологів, педагогів, батьків з виховання медіаграмотності – з одного боку, і розвитку і саморозвитку особистісних якостей і властивостей, які характеризують людину як суб'єкта власного, індивідуального і суспільного життя – з другого боку.

Площина освітнього рівня має включати лекції і курси (особливо актуальні і своєчасні – онлайн-заходи) з медіаграмотності, комунікативної компетентності громадян різного віку і соціального положення. Розвиток і підтримка суб'єктності особистості передбачає створення програм розвитку і виховання, зокрема удосконалення книжкової продукції, яка за допомогою тексту сприяє освітньому і розвивальному потенціалу.

Висновки. У часи інформаційних технологій, писемних маніпулятивних прийомів впливу на психіку, свідомість, поведінку людини, усвідомлення нею свого минулого і проектування майбутнього, українська психологічна наука і педагогічна практика мають бути націлені на створення спільних платформ (а значить засобів і умов) навчання і виховання дітей, підлітків, юнацтва. Однією з таких платформ у суспільстві, у тому числі і у школі є книга – навчальна і розвивальна, як паперова, так і електронна. Умовами освітнього, інформаційного, а також розвивального ефекту виступає текст, побудований за принципами діалогу.

Особливістю як усного, так і писемного спілкування є діалог між автором тексту і читачем, між вчителем і учнем, між самими дітьми, між батьками і дітьми. Знання особливостей писемного мовлення, а до цього можна готувати вже дітей дошкільного віку, сприятиме правильному розумінню дитиною, а згодом і дорослою людиною, тексту, зокрема медіатексту, впізнаванню маніпулятивних прийомів впливу на особистість. Результативність освітньо-розвивальних програм забезпечуватиметься шляхом підвищення медійної грамотності і інфогієни сучасного споживача медіаінформації у поєднанні з розвитком і саморозвитком суб'єктних якостей особистості.

Перспективи подальших наукових пошуків бачаться у створенні інформативно-розвивальних програм, які б сприяли підвищенню медіаграмотності і комунікативної компетентності учнів з врахуванням їх вікових особливостей, а також створення умов для розвитку і зміцнення тих особистісних якостей, які складають ці внутрішні умови і сприяють протидії учнів маніпулятивним впливам через будь-який, у тому числі медійний текст.

Список використаних джерел

1. Гурлева Т.С. Технологія психологічної допомоги громадянам у подоланні проявів ПТСР через текст у друкованих ЗМІ та Інтернет-ресурсах: *Технології психотерапевтичної допомоги постраждалим у подоланні проявів посттравматичного стресового розладу*: монографія. Київ, 2020. С. 159-177. URL: https://lib.iitta.gov.ua/722181/1/Monograph2020_labpsychother.pdf
2. Дацишин Х. Можливості прямої мови у відтворенні усного мовлення в друкованому медіа тексті. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія : Журналістські науки. 2018. № 896. С. 145-149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpjn_2018_896_21
3. Крутій Ю. Діалог як міжособистісний зв'язок (на прикладі діалогів Платона та Абеяра). *Проблеми гуманітарних наук. Філософія*. 2013. Вип. 31. С. 148–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgn_2013_31_14
4. Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. академіка С.Д. Максименка. Київ: Ніка-Центр, 2010. Вип. 38. 392 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32306536>.
5. Прищепа О.Ю. Писемне мовлення – особлива форма спілкування. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/8030/1/%D0%9F%D0%B8%D1%81.%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BB.1.pdf>